

УДК 378.015.31:398.332.4(=161.2)

А. І. Сторожук,
кандидат мистецтвознавства, доцент
(Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського)
storojuk49@ukr.net
ORCID: 0000-0002-8509-1081

РОДИННО- ТА СУСПІЛЬНО-ПОБУТОВІ ПІСНІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто особливості побутування українських народних пісень родинно- та соціально- побутового жанру на локальній території Східного Поділля. Визначено значення та вплив народних пісень означеного жанру на формування самосвідомості сучасної молоді. Проаналізовано особливості формотворення, а також здійснено музично-теоретичний аналіз пісенних зразків досліджуваного жанру, що побутують та території Східного Поділля України.

Ключові слова: Східне Поділля, фольклор, народна пісня, мелодика, формотворення, особистість, самосвідомість.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Роки незалежності України позначилися значними зрушеннями в національно-державному житті: суттєво збільшена увага держави до національних святинь, на вищій щабель (особливо серед молоді) підняті проблеми національного виховання, у певній мірі визначені нові підходи до збереження та формування належної поваги до нетлінних духовних надбань українського народу. Знаковим є й те, що в останні десятиліття спостерігається збільшення різного роду наукових досліджень, у яких ґрунтовно розглядаються питання історії та теорії національної культури, історії й теорії музичного фольклору зокрема. За нашими спостереженнями, набули актуальності та неабиякої потреби фольклористичні дослідження, що здійснюються ентузіастами на малих територіях України. Особлива увага сьогодення прикута до подальшої долі виявленого музичного фольклору на місцевих (мікроареальних) територіях. Важливими є питання збереження, вивчення та опрацювання матеріалів, добытих насамперед із сільських, як узвичаєно вважати – найчистіших першоджерел – вони потребують грамотного документування і вивчення.

Історичний період, у якому ми живемо, поступово стає тим часом, коли саме фольклор на регіональному рівні має виступити стимулятором активного звернення (зокрема, молодих українців) до вивчення вагомої за своїм змістом, істинно правдивої духовної спадщини рідного народу, яку впродовж віків удалося зберегти нашому етносу в кращих його локальних зразках. Прикрим є той факт, що нині окремі зразки народнопісенної творчості, продовжуючи відігравати роль особливого "архіву" історії нашого етносу, за багатьох об'єктивних, суб'єктивних і природних причин мають загрозливу тенденцію до стрімкого випадання з ужитку (особливо це торкнулося обрядовості – як родинної так і соціальної).

Давня пісня, створена народом, зафіксована збирачем-дослідником, має силу, яка дає можливість сучасній молоді "достукатися" до минулого, відчутти чистий дух численних поколінь нашого славного загальнонаціонального "родинного" дерева, заглибитись, викинути, доторкнутись до трепетних почуттів наших прабабків, осягнути зміст їх думок уже в нашому, цивілізованому та суперечливому часі.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Народна пісня пройшла, складний і важкий шлях. Перші записи української пісні з'явилися в XVI ст. (згадки про них знаходимо в стародавніх; літописах). У різні історичні часи ставлення до дійсно першоджерельного співу було неоднозначним: народну пісню затоптували і возвеличували, та, всупереч усьому, її розквіт не припинявся ні на мить.

На думку філософа Й. Гердера, чим ближче до природи стоїть народ, тим вища і цінніша його пісня. Отож дозволимо собі процитувати слова сімдесятилітньої виконавиці прадавньої пісні із села Бахтин Мурованокуріловецького району на Вінниччині Ніни Карпівни Працьовитої: "Моя пісня – то молитва, бо співана ще вустами моєї прабабки і лягла на моє серце не так собі... Це моя річечка, що гомонить селом, це давня вічна гора, це нескінченні зелені левади, це Мур старого млина, що чув тисячі людських сповідей, це моя душа...". Правдивість та чистота цих слів простої співачки з народу є якнайкращим підтвердженням позиції дослідників. Вони притримуються думки, що народна пісня живе понад 300 років, а кожен пісенний зразок з народу є своєрідним архівом та душею щонайменше 5-6 поколінь.

Автор "Досвітніх вогнів", безсмертна Леся Українка писала, що пісні – це єдине добро народу, тому що можна знищити все, за винятком голосу душі [1: 450]

Проте, на найвищій щабель ставив народну пісню вчений, дослідник-фольклорист кінця XIX – початку XX ст. Климент Квітка. Він зазначав, що народна музика, пісня "відкриває цінності значною мірою неоднорідні і неспівмірні з цінностями сучасної композиторської школи" [2: 133].

Окреслення невирішених питань, порушених у статті. Розглядаючи культуру в цілому як складний феномен життя етносу, а народну творчість як колективну пам'ять, що з праісторичних часів накопичує та утримує в своїх давніх пластах знання про минуле, його образи, які потрапляють у нашу сучасність через різні сфери людської діяльності й збираються в архаїчних кодах структурних елементів культурної та історичної традиції, виникла потреба особливої уваги до непересічної ролі в історичному розвитку української нації її найголовнішого чинника – народної творчості (фольклору), зокрема пісень родинно- та соціально-побутового жанру локального регіону Східного Поділля, адже у процесі етногенезу саме фольклор виступає чи не головним і абсолютно унікальним за своєю природою транслятором. За визначенням С. Грици, фольклор складає основу цивілізації, є щонайпершим відтворенням життя в його природних і суспільних формах [3: 74] "... є могутнім фактором збереження святинь, без яких людина втрачає зв'язок з навколишнім світом, свою індивідуальність на тлі стандартизованого "ширвжитку". Він – ідеологія (народна мудрість!), якщо хочете, екологічна релігія, котра регенерує давні традиції, повертає нас до матеріальних витоків [3: 39].

Формулювання мети і завдань статті. Таким чином, з огляду на актуальність досліджуваної проблеми, метою статті є з'ясування та наукове обґрунтування ролі родинно- та суспільно-побутової пісні Східного Поділля в формуванні самосвідомості, духовної культури молоді особистості. Завданнями статті є історичний та музично-теоретичний аналіз автентичної пісні Східного Поділля, а також з'ясування необхідності вивчення та збереження національного музично-фольклористичного надбання українського народу.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукові дослідження біологічного, соціального, культурного розвитку людства засвідчують у глибинних, шарах культури народів у цілому наявність окремих оригінальних пластів (як матеріальних, так і духовних), що мають свої, відмінні, специфічні традиції, особливості, неповторні риси. Кожен найдрібніший виявлений факт чи явище привертає увагу вчених-дослідників і має право, в залежності від вагомості, або на простий поверховий розгляд, або ж на суттєве наукове дослідження.

Відповідно, прадавню пісню як феномен, творений людиною від найдавніших часів і до сьогодення, слід розглядати не тільки як засіб пізнання будь-якого народу, його культури, багатства почуттів тощо. Автентична пісня правомірно має розглядатися з позиції історизму як історичне джерело, як історичний документ нації, епохи, а географічний аспект дослідження фольклору нації (зокрема прадавньої пісні) дозволить визначити шлях її розвитку та місце в глибинах історії.

І. Франко зазначав, що в багатих прикладах народної творчості українців завжди знаходилися могутні зародки майбутнього, спочивали сімена, котрі й по тисячі літ не втратили своєї плодючої сили [4: 480].

Важливість слів І. Франка очевидна, коли ми сьогодні "прочитуємо" нові записи музичного фольклору, відшукуючи та доторкаючись до тих зародків, що доносять до нас "справжність", правдивість пісні (слід сказати, що останні роки засвідчують неослабний інтерес до вивчення, розуміння прадавніх зразків фольклору).

Виходячи із вищезазначеного, можна припустити, що залучення до розгляду навіть незначної кількості пісенних матеріалів дасть можливість зробити ще один крок до розкриття локальних особливостей творення та манери виконання прадавньої пісні на окремо зазначеній території.

На наш погляд, цікавими є зразки родинно- та суспільно-побутових пісень, записані студентами Глухівського державного педагогічного університету імені Павла Тичини та Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського на території Вінниччини та Хмельниччини в Барському, Літинському, Жмеринському, Мурованокуріловецькому, Віньковецькому, Деражнянському, Крижопільському, Мотилів-Подільському, Шаргородському, Тиврівському районах. При розгляді цих пісень простежуються національні стильові закономірності, риси, які чітко вказують на прикмети фольклорних жанрів, що зародилися значно пізніше (в даному розгляді – це родинно- та суспільно-побутовий жанр). На відміну від більш ранніх фольклорних жанрів (думи, історичні пісні, календарно- та родинно-обрядові тощо), цей пласт на зазначеній території зберігся найкраще. Розвиток та становлення його мають відмінні особливості, що є цінним для науки.

На нашу думку, стан найбільш поширеного та масивного жанру, що побутує на наших теренах сьогодні, не буде чітко окреслений без навіть побіжного розгляду окремих історичних фактів у процесі його розвитку. Отже, короткий екскурс в історію нашої пісні дозволить нам ґрунтовніше осмислити сучасний стан прадавньої родинно-побутової та суспільно-побутової пісні українців загалом і на окремій території зокрема.

Кінець XIX – поч. XX ст. характеризуються поглибленням кризи народнопісенної культури. В першій половині XX ст. ще співало село і місто, співали сім'ї, родини, співала Україна. Далі доля до народного співу була не надто ласкава. З різних причин майже припинився спів у побуті, що, на нашу думку, стало результатом втрати двох, а то й трьох поколінь співаків, які могли б продовжувати славні традиції народного виконавства.

У середині ХХ ст. було зафіксовано значну тенденцію заміни солоспівочих версій багатоголосими. Фактично, в цей же час (в кінці ХІХ ст. на початку ХХ ст.) пустило пагони росту підголоскове багатолосся, а далі розпочався процес витіснення сольного співу гуртовим (побуває думка, що Східне Поділля одним із перших було опановане багатоголосією традицією). Понад століття ця тенденція зберігається на теренах усієї України, а названі видозміни, як фіксують збирачі, безумовно, торкнулися й Східного Поділля. Тому музичні фольклорні зразки в останні роки засвідчують переважно гуртове виконання, здебільшого це однорідні, як правило, жіночі групи, значно рідше (майже поодинокі) – гурти чоловічі. Спостерігається поступове нівелювання або і фактичне зникнення зразків календарно-обрядового та родинно-обрядового співу: як правило, фіксуємо один-два зразки цих жанрів на приблизно сорок-п'ятдесят записаних. Звертаємо увагу на те, що записи останніх років здійснені в основному від людей старшого, похилого віку, виконання "молоде" майже не простежується (ще один із доказів того, що йде поступова втрата побутового співу).

Із окресленого вище, причину наявних проблем сучасного стану автентичної пісні Східного Поділля вбачаємо в наступному: нинішнє покоління, за винятком одиниць, не має в пам'яті та "на слуху" традицій народного виконавства, а старше покоління, носії справжньої подільської народної манери невпинно відходить у Вічність, що призводить не тільки до втрати окремих локальних елементів співочих навичок манери звукоутворення, притаманних саме Східному Поділлю, але й до стійкої тенденції поступового зникнення в сільському та міському середовищі тих виконавців та гуртів, які б "тримали життя" автентичного співу (манери).

Про доцільність обов'язкового залучення до збереження народної пісні гуртів та соло-виконавців, які володіли б відповідною манерою співу, ще на початку ХХ ст. в статті "Потреби в справі дослідження народної музики на Україні" писав Климент Квітка, наголошуючи на важливу участь у дослідженні народної автентичної пісні "живої демонстрації народної музики". Фольклорист зазначав: "Групи виконавців народної музики можуть складатися як із людей неосвічених, взятих із самого села, що навчилися свого мистецтва чисто традиційною дорогою, так і з людей освічених, що схочуть навчитися [...] ширі народних способів співу, із свідомою історико-етнографічною метою зберегти давньонародний хист після того, як він у самім народі зникне..." [5: 138].

Постає питання: яким же чином можна відрізнити справжній, дійсно народний зразок від "підробки", що звучить, на перший погляд, правильно, навіть якісно?

Ще на початку минулого століття в своїх наукових працях про типологію народної пісні (зокрема в праці про ритмо-структурну типологію української пісні) Климент Квітка вказує на кілька складників суто народного виконання, за якими можна "впізнати", визначити, її (пісню), як чисту, справжню, дійсно народну. Прадавність та автентичність зразка вчений пропонує визначати за наявністю таких ознак: інтонація – поява нетемперованих інтервалів, ритм – роздрібнення ординарного, тобто нормативно-основного часу, скорочення та подовження тривалостей, темп та характер – манера виконання (що надто часто прив'язана до безпосереднього ставлення самого виконавця до пісні), мелодика – змінність зворотів одного і того ж місця наспіву.

Зразки родинно- та суспільно-побутової лірики східноподолян передані старожитнім подільським говором, що привносить у мелодіку народної пісні регіону своєрідний, особливий мовний колорит. Ним мудро та оригінально користуються співаки з народу при відтворенні конкретного пісенного зразка для показу широкого спектру власних почуттів.

Давня народна пісня Східного Поділля, як правило, має куплетну форму, з удвічі повтореним приспівом. Заспів відводиться одному із голосів; частіше – альтам, включення голосів поступове від унісону до дво- та триголосся (традиційне народне двоголосся із типовим відхиленням в три голоси). Гармонічний склад пісень нескладний, мелодії наспівні, доволі мелодичні, переважно задумливо-елегійні – інтервалика аскетично проста, легка для запам'ятовування, будується в основному па терціях, октавах, рідше – секстах. За ритмікою пісні, як правило, базуються на використанні восьмих, четвертних та половинних тривалостей, які в більшості випадків з'являються в каденційних зворотах (що є характерним для закінчень багатьох народних пісень не тільки нашого регіону). Тональність натурального мінору найбільш уживана, відповідно і є найзручнішою для співу народною манерою. Діапазон голосів рідко перевищує октаву, нону.

Багатокуплетність традиційної народної необрядової пісні східних подолян, в якій оспівується широка гама почуттів, часто щирий, неприхований показ внутрішнього стану виконавця, вимагає й відповідного тембру. Безпосереднє виконання базується на дотриманні виконавцями певного особливого співацького стилю. Йому притаманний сильний купольно-грудний на стійкій опорі звук, що є характерним для прадавнього народного співу.

Слід окремо сказати кілька слів про найпоширеніший на Східному Поділлі гуртовий спів. У залежності від настрою гурту, від поетичного змісту даного зразка народні співаки кожен новий рядок намагаються виспівати з якимись певними змінами, не втрачаючи при цьому основного настрою фольклорного першоджерела. Сама фольклорна манера гуртового співу нашої місцевості

характеризується своєрідними елементами імпровізаційності. Якнайкраще про цей спів свого часу сказав Ф. Колесса: "Звичайний гуртовий спів є двоголового складу. Кожний голос є тут цілком самостійний, хід мелодійний, цілком самостійна пісня; це дійсно є варіант первісної пісні, котрий то відходить від свого основного мотиву, то зливається з ним на якийсь короткий час, щоб знову відокремитись. Кожний такий голос у гуртовому співі є самостійний контрапункт" [6: 245].

Подільська манера співу з давніх-давен славилася народною підголосковістю – використанням співаками дзвінкого розспіву- виводу у верхній теситурі. Елементи цього прийому властиві виконавцям і сьогодні, однак зустрічається цей прийом все рідше, а вивід-підголосок, як природне явище, має стійку тенденцію до повного тембрового нівелювання.

На сьогодні, як і раніше, в фольклорних музичних матеріалах найчастіше зустрічаємо двоголосу протяжну, так звану "довгу" пісню з довільним ритмом, варіюванням основи мелодії (прийом, який використовується співаками для розвитку музичної тканини), з характерним напруженим тембром, міцною "густою" подачею звуку всіма співаками. В традиціях побутового гуртового багатоголового співу подолян доволі часто прослідковується виразний рух нижнього голосу. В багатьох зразках чуємо короткий заспів, який "гучно" підхоплюється рештою співаків. При цьому голосоведіння скромне та прозоре і може подекуди мати лише незначні інтервальні зміни при чергуванні куплетів тексту.

Слід звернути увагу на досить часте використання співаками своєрідного оригінального розспіву голосних звуків, коли стає яскраво відчутною підкреслено своєрідна акцентуація розспівуваних складів. При цьому включаються такі прийоми, як несподівані зупинки, недоспіваність, незавершеність слів тощо. Багатство, краса й оригінальність цих прийомів – незаперечні.

Аналіз зразків музичного фольклору засвідчує стійку неповторність поєднання грудного та купольного звучання, в якому майже відсутнє нюансування (що є одним із визначених наукою чинників народного виконавського стилю); часто народні співаки користуються м'яким швидкоплинним глісандо, або особливими прийомами співу із використанням дрібної мелізматика; виконувани мелодії наповнені особистісними, надзвичайно оригінальними давніми, часто простими й одночасно дуже багатими прийомами творення звуку, що використовуються для показу своєрідного місцевого колориту. До засобів творення цього колориту слід віднести динамічні та смислові акценти, розспіви голосних, діалектну вимову, особливу тембральну фарбу, в певний момент співу специфічний зйом ("скид") звука тощо. Цікавим фактом вважаємо часту видозмінність інтонаційного колориту, що почасти можна вважати стійкою ознакою місцевою народною стилем виконання.

Слід відзначити й те, що особливою окрасою фольклору східних подолян, що в єдності з мелодикою зачаровує багатством і неповторністю, є поезія, слово. Як зазначав Ф. Колесса, "українські народні пісні подають недосяжні взірці чистої народної мови й високого поетичного вислову, розбуджують любов і повагу до рідного слова" [6: 546].

Висновки та перспективи подальшого дослідження проблеми. Таким чином, сьогодні вкрай важливим стає акцентування уваги на тих діях, які дозволяють прискорити процеси впливу на формування самосвідомості особистості, формуючи в неї здатність до сприйняття нових етнознань, відповідальності й обережності в ставленні до всього того, що ґрунтується і розвивається на генах спадковості.

До необхідних кроків, які, на нашу думку, дозволять встановити рівень збереженості народної культури окремих регіонів, що, звичайно, впливатиме на формування самосвідомості молодого покоління, варто віднести чітко спрямовану навчально-виховну та фольклорно-дослідницьку роботу з молоддю, що потребує реального вирішення цілої низки освітніх проблем, які не завжди піддаються швидкому розв'язанню на регіональних рівнях.

Нинішня нестача молодих виконавців із народу, що зберігали б локальний колорит народного співу саме місцевості Східного Поділля, обумовлює створення в навчальних закладах груп (ансамблів) виключно з тією метою, щоб народна, справжня, прадавня пісня продовжувала жити, зберігаючи дух автентичного співу; з тим, щоб серед тисяч зразків ми могли віднайти та засвідчити саме свою пісню – подільську, незрівнянно-особливу, чисто народну, творену східними подолянами впродовж віків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Леся Українка Твори / Леся Українка. – В 5 т. – К. : Наук. думка, 1954. – Т. 4. – 450 с.
2. Іваницький А. Українська музична фольклористика : Методологія і методика / А. Іваницький. – К. : Заповіт, 1997. – 392 с.
3. Грица С. В ім'я збереження фольклору / С. Грица // Вибрані статті. Фольклор у просторі та часі. – Тернопіль : Астон, 2000. – 228 с.
4. Франко І. Студії українськими народними піснями / Упорядк. М. Т. Яценка. – Твори у 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 42. – С. 480
5. Квітка К. Вибрані статті : У 2 ч. (упоряд. та коментар А. І. Іваницького) / К. Квітка. – Ч. 1. – К. : Муз. Україна, 1986. – 138 с.
6. Колесса Ф. Музикознавчі праці / Підгот. С. Грица. – К. : Наук. думка, 1970. – 591 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Lesia Ukrainka. Tvory [Writings] / Lesia Ukrainka. – V 5 t. – K. : Nauk. dumka, 1654. – Т. 4. – 450 s.
2. Ivanytsky A. Ukrayins'ka muzychna fol'klorystyka : Metodolohiia i metodyka [Ukrainian Musical Folklore : Methodology and Methodology] / A. Ivanytsky. – K. : Zapovit, 1997. – 392 s.
3. Hrytsa S. V imia zberezhennia fol'kloru [In the Name of Folklore Conservation] / S. Hrytsa // Vybrani statyi. Fol'klor u prostori ta chasi [Selected Articles. Folklore in Space and Time]. – Ternopil' : Aston, 2000. – 228 s.
4. Franko I. Studii ukrains'kymy narodnymy pisnyamy [Studios on Ukrainian Folk Songs] / Uporiadk. M. T. Yatsenka. – Tvory u 50 t. – K. : Nauk. dumka, 1980. – Т. 42.
5. Kvitka K. Vybrani statyi [Selected Articles] : U 2 ch. (uporyad. ta komentar A. I. Ivanyts'koho) / K. Kvitka. – Ch. 1. – K. : Muz. Ukraina, 1986.
6. Kolessa F. Muzykoznavchi pratsi [Music Studies] / Pidhot. S. Hrytsa. – K. : Nauk. dumka, 1970. – 591 s.

Сторожук А. И. Семейно- и общественно-бытовые песни Восточного Подолья как средство формирования самосознания личности.

В статье рассмотрены особенности бытования украинских народных песен семейно- и социально-бытового жанра, бытующих на локальной территории Восточного Подолья. Определены значение и влияние народных песен указанного жанра на формирование самосознания современной молодежи. Проанализированы особенности формообразования, а также осуществлено музыкально-теоретический анализ песенных образцов исследуемого жанра, бытующих на территории Восточного Подолья Украины.

Ключевые слова: Восточное Подолье, фольклор, народная песня, мелодика, формообразования, личность, самосознание.

Storozhuk A. I. Family and Social Songs of the Eastern Podillya as a Means of Forming a Personality Consciousness.

The article deals with the features of the existence of Ukrainian folk songs of the family and social genre and the local territory of Eastern Podillya. The significance and influence of folk songs of this genre on the formation of self-consciousness of modern youth is determined. The peculiarities of form-forming are analyzed, as well as the musical-theoretical analysis of song samples of the investigated genre, which are common and territories of East Podillya Ukraine. The author defined the purpose of the article, which consists in elucidation and scientific substantiation of the role of the family and social-household songs of Eastern Podillia in the formation of self-consciousness, spiritual culture of the young person. The objectives of the article are to determine the historical and musical-theoretical analysis of the authentic song of Eastern Podillya, as well as to find out the need to study and preserve the national musical and folkloric heritage of the Ukrainian people.

The ways of preserving the national culture of separate regions are proposed, which, of course, will affect the formation of the young generation's self-consciousness, to which the author relates the purposeful educational-educational and folklore-research work with young people, which needs a real solution to a whole range of educational problems that are not always exposed to a quick solution at the regional level.

Key words: Eastern Podillya, folklore, folk song, melodic, shaping, personality, self-awareness.